

zeven memo's voor een verlichte bouwcultuur

Peter Swinnen / Team Vlaams Bouwmeester

Luc Deleu & T.O.P. office, *Wereldreizen Madrid-Weber-Madrid in 80 dagen*, 1903

WOORD VOORAF

De Vlaamse overheid werkt sinds het aantreden van de eerste Vlaams Bouwmeester, in 1999, onafgebroken aan een excellent architectuurbeleid en aan voorbeeldig bouwheerschap. De resultaten zijn er. Zowel bij centrale als bij lokale overheden is een breed draagvlak voor kwaliteitsvolle architectuur gecreëerd, zijn belangrijke thema's aangepakt en zijn steeds meer indrukwekkende gebouwen opgeleverd. Na tien jaar Bouwmeesterschap in Vlaanderen is de balans uitgesproken positief en heeft de functie haar belang en noodzaak bewezen. De derde Bouwmeester kan met een hernieuwd vertrouwen aan de slag.

Na de beginperiode met b0b Van Reeth en de verdere uitbouw door Marcel Smets, breekt een fase aan waarin het aan de Bouwmeester is om, meer dan het louter lenigen van noden, mee de agenda te bepalen. In een context die helemaal anders is dan tien jaar geleden, blijven de uitdagingen immers groot.

De eerste Bouwmeester heeft de fundamenten gelegd voor een bouwcultuur in Vlaanderen, door administraties, politici, bouwheren en ontwerpers ervan te overtuigen zich in te schrijven in eenzelfde coherent verhaal. Een verhaal dat werd gekenmerkt door 'goed bouwheerschap' en 'duurzaamheid'.

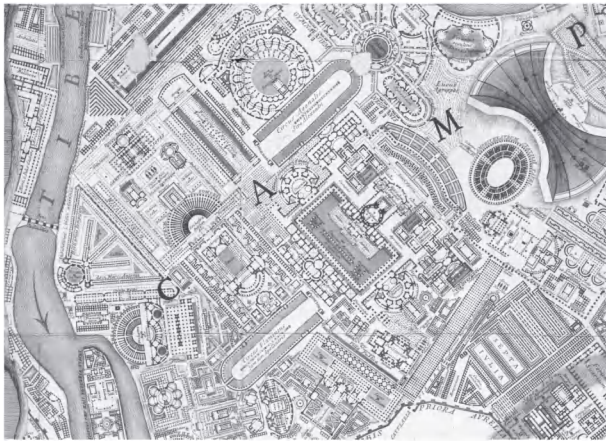
De tweede Bouwmeester heeft dat verhaal verder ontwikkeld door het actieterrein open te trekken naar een grotere schaal en door kwesties aangaande infrastructuur en landschap actief op de agenda te plaatsen.

Peter Swinnen, b0bVan Reeth en Marcel Smets,
degagement Henry Le Bœuf zaal, Paleis voor Schone Kunsten Brussel,
3 december 2010

Vandaag lijkt het gepast en noodzakelijk om nog verder te durven kijken, om nog grondiger na te denken over het grotere geheel, om de bouwcultuur in Vlaanderen internationaal te ijkten. Welke plaats ziet Vlaanderen voor zichzelf in Europa? En welke allianties moeten we aangaan om een deugdzaam en duurzaam ruimtelijk beleid te voeren? Om op die vragen een antwoord te vinden, zullen we samen keuzes moeten maken: ruimtelijk, maatschappelijk en strategisch. Deze ambitienota van Peter Swinnen, de derde Vlaams Bouwmeester, begint dan ook terecht met een oproep om te 'durven kiezen'. De ambitie die hier in zeven memo's is uitgeschreven, biedt vanuit het inzicht dat intussen is opgebouwd, nieuwe perspectieven voor een kwalitatief architectuur- en ruimtebeleid in Vlaanderen. Het is mijn hoop, mijn wens én mijn overtuiging dat we er de komende jaren samen in slagen die ambitie waar te maken.

Geert Bourgeois
Viceminister-president en
Vlaams minister van Bestuurszaken

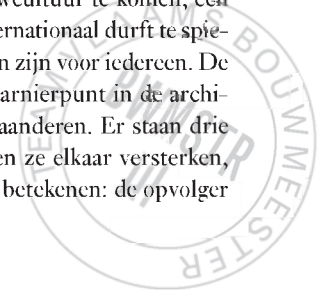
Giambattista Piranesi, *Ichnographiam Campi Martii antiquae urbis* (fragment), 1762.

VOOR EEN VERLICHTE BOUWCULTUUR

Het Bouwmeesterschap in Vlaanderen bestaat nu flink tien jaar, wat het vermoeden zou kunnen doen rijzen dat het de experimentele fase is ontgroeid, dat de wasdom lonkt, of nog dat er een doel bereikt zou zijn. Geen van deze veronderstellingen kan zonder meer worden aangenomen.

De verwezenlijkingen van de eerste Bouwmeester, b0b Van Reeth, en zijn opvolger Marcel Smets zijn nochtans niet gering: ze zijn zelfs grensverleggend gebleken. Ze hebben een belangrijke traditie in het leven geroepen en de grondslagen gelegd van een bewuste bouwcultuur: een beleidscultuur waarbinnen de Vlaamse overheid volwaardig de kaart van de verantwoordelijke, geïnspireerde bouwheer wenst te trekken, met vallen en opstaan. Niets is immers zo kenmerkend voor een beleid als zijn gebouwd patrimonium, zijn architectuur, zijn omgang met ruimtelijke ordening en open ruimte. Het zijn de blijvende getuigen van de beslissingen van vandaag, de lakmoesproef van een visionair maatschappelijk project.

Zo'n visionair project is luxe noch tijdverdrijf. Het is een noodzakelijke voorwaarde om tot een verlichte bouwcultuur te komen, een bouwcultuur waarbinnen Vlaanderen zich internationaal durft te spiegelen en er letterlijk kwaliteitsvolle ruimte kan zijn voor iedereen. De komende jaren vormen hoe dan ook een scharnierpunt in de architecturale en ruimtelijke ontwikkeling van Vlaanderen. Er staan drie belangrijke ambities op de agenda die, indien ze elkaar versterken, een reële en ongeziene omwenteling kunnen betekenen: de opvolger

Bruce Nauman, *Use Me*, 1988

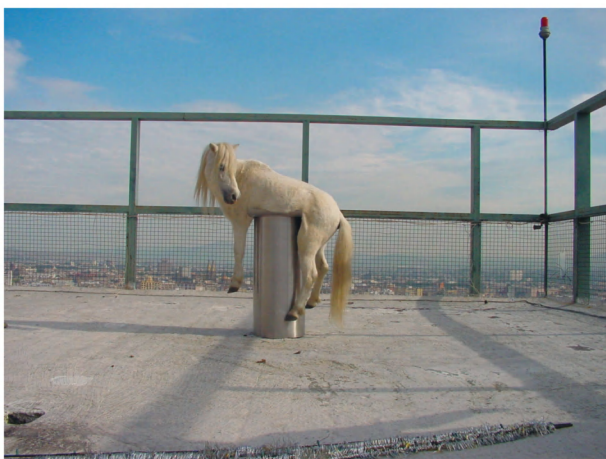
van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (een tweede kans); de Europese intentieverklaring Vlaanderen in Actie (ViA), met als doel Vlaanderen tegen 2020 tot de top vijf regio's van Europa te laten behoren; en de grootschalige vernieuwingsoperaties binnen onder meer de zorg- en de sociale huisvestingssector, die tot belangrijke stedelijke ontwikkelingsprocessen kunnen en moeten leiden. Samen vormen ze een uniek momentum, een uitgelezen kans om te durven nadenken over het Vlaanderen van de 22ste eeuw.

Er ligt voor de komende jaren dus heel wat op de werktafel. Met deze zeven memo's wil ik de krijtlijnen uitzetten waarbinnen ik, met duidelijke accenten, verder wens te bouwen op de fundamente van een eerste decennium Bouwmeesterschap in Vlaanderen. De zeven thema's die hier worden belicht, zijn van gelijk belang. Ze geven parallelle pistes aan om tot een langetermijnvisie te komen voor een architecturaal en ruimtelijke intrigerend Vlaanderen. Een zo complexe uitdaging kunnen we echter niet alleen aangaan. Het Bouwmeesterschap bestaat immers bij de gratie van bezieldde samenwerkingen. Deze tekst is dan ook in eerste instantie een open oproep tot het bundelen van krachten, intelligentie en inzichten. Beschouw het als een ongeneerd uitgestoken hand naar verlichte beleidsmakers en al even verlichte publieke en semipublieke bouwheren, naar geëngageerde administraties en agentschappen, naar een visionaire bouwsector en dito investeerders, consultants en raadsheren, naar binnen- en buitenlandse architecten, ontwerpers, planologen en kunstenaars, naar een onderzoekende academische wereld, naar kritische media, en naar allen die om diverse redenen niet tot bovenstaande categorieën en families kunnen of willen behoren. Beschouw deze zeven memo's als een uitgestoken hand naar allen die een genereuze bouwcultuur mee wensen vorm te geven.

Peter Swinnen

NUL	DURVEN KIEZEN	15
EEN	KRITISCHE MASSA	21
TWEE	ViA RUIMTE	25
DRIE	VARIATIES OP VASTGOED	29
VIER	KUNST IN OPDRACHT	33
VIJF	INSTRUMENTARIUM	37
ZES	DE ZICHTBARE BOUWMEESTER	45

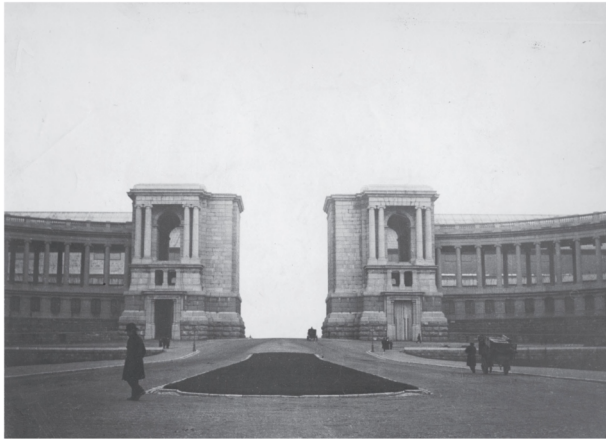
Anri Sala, *No Barragán No Cry*, 2002

DURVEN KIEZEN

Niets is zo complex, meedogenloos en cruciaal als kiezen. Een maatschappij ontstaat en bestaat bij de gratie van de keuze, van de vrijheid om te kunnen kiezen. In de keuze scheidt men de voorbeelden die een cultuur vorm geven. Een overheid heeft dan ook de plicht om sterke, kwaliteitsvolle en integere voorbeelden te stellen, ze te ondersteunen en ze mee te helpen ontwikkelen. De keuze die dit veronderstelt – de beslissing – mag ze aan niemand anders overlaten: ze mag zich hoogstens laten adviseren, om vervolgens zelf tot kiezen over te gaan. Precies in dat proces is voor het Team Vlaams Bouwmeester een doorslaggevende rol weggelegd: als adviseurs van de Vlaamse overheid inzake architectuur, publieke ruimte, infrastructuur, openbare kunst, landschap en open ruimte. Wij zijn de kwaliteitsbewakers van de collectieve ruimte.

Het tegendeel van de keuze is het compromis. Daar kan men nooit voor kiezen. Een compromis dringt zich altijd als het ware stilzwijgend op. Als het op architecturale en ruimtelijke kwaliteit aankomt, kan een compromis uitgangspunt noch eindresultaat zijn. Vlaanderen beschikt over een enorm potentieel, en laten we eerlijk zijn, over een unieke architecturale traditie. Durven kiezen voor een verlichte bouwcultuur lijkt dan niet eens zo veraf.

Een verlichte bouwcultuur is niets nieuws, het is iets eeuwenouds. Zo zette Leopold II, zij het dan met ‘bloedgeld’, niet minder dan twee belangrijke steden voorgoed op de kaart: Oostende en Brussel. Los van stijl, megalomanie of praalzucht, verdient daarbij vooral het ontwikkelingsproces onze aandacht. Leopold II vertrok telkens vanuit een duidelijk stedelijk plan,

De zuilengalerij van het Jubelpark, Brussel (toestand eind 19de eeuw)

een coherente visie waarbij eerst een globale structuur werd uitgetekend op schaal van de nieuwe stad, om vervolgens genereuze publieke ruimtes te voorzien – parken, pleinen, boulevards – die dan werden aangevuld met nieuwe gebouwen, wijken en monumenten. Tot op vandaag ontleen beide steden hun maatschappelijke en symbolische herkenbaarheid aan de stadsplanning onder Leopold II. Soortgelijke operaties zijn vandaag niet meer mogelijk, zelfs niet meer wenselijk, maar de stedelijke kwaliteit en helderheid ervan blijven onomstotelijk getuigen van een gedurfde publieke visie.

Een meer hedendaagse variant van een publieke toekomstvisie is de Duitse Internationale Bauausstellung of IBA. Het gaat om een beproefde strategie die op basis van effectief gerealiseerde architectuur-, infrastructuur- en stadsontwikkelingsprojecten bijdraagt tot het debat rond de ambitieuze en visionaire ontwikkeling van regio's en steden. Een IBA is, voor alle duidelijkheid, geen wereldtentoonstelling. Het is een ontwikkelingsprogramma dat zowel op de grote als de kleine schaal inzet, met aandacht voor economische, ecologische en sociale veranderingen, en in nauwe betrokkenheid met de bevolking. De IBA belichaamt dus een duidelijke bouwcultuur. De voorbije eeuw werden er (slechts) acht IBA's gerealiseerd, telkens met een andere contextuele insteek, gaande van de reconversie van het Ruhrgebied (het Emscher Park), over de grootschalige uitbreiding van Hamburg, tot de (her)opbouw van een belangrijk deel van de Berlijnse binnenstad. Elke IBA heeft tot nog toe aanleiding gegeven tot maatschappelijke en architecturale vernieuwing. In Vlaanderen komen de ontwikkelingen van onder meer het Zuid, het Eilandje en Linkeroever te Antwerpen en de Limburgse reconversieprojecten dicht in de buurt van wat een IBA zou kunnen zijn.

Durven kiezen betekent voor ons masterplanning, het zorgen voor sterke ontwerpmatige ruimtelijke kaders, zonder dewelke er geen intrigerende architectuur mogelijk is. Durven kiezen betekent dat we zorg wensen te dragen voor een degelijk voorbereidend ontwerptraject, waarbij tijdig de juiste partijen rond de tafel worden gebracht om berekende risico's te kunnen

[NUL]

Welterbe Zollverein, Ruhr (IBA)

nemen. Het betekent te allen tijde vermijden dat men zich verplicht ziet, of anderen verplicht, om schijnkeuzes te maken – de keuze bijvoorbeeld tussen een brug en een tunnel. Het betekent publieke bouwheren volwaardig ondersteunen, adviseren en constructief uitdagen. Durven kiezen betekent dat we de gemandateerde opdracht verleend krijgen om een project kritisch te onderzoeken en eventueel een halt toe te roepen op basis van objectieve argumenten. Het betekent dus ook het bewust opzoeken van grenzen en overlappingsen, van maatstaven voor kwaliteit. Want precies dat moet een overheid doen: een maatstaf aanleggen. Durven kiezen impliceert resoluut de kaart van een verlichte bouwcultuur (durven) trekken. Omdat een bouwcultuur simpelweg een fundamentele voorwaarde is voor beschaving, voor levenskwaliteit.

[NUL.]

KRITISCHE MASSA

Shibam, Wadi Hadhramaut, Jemen

Tegen 2050 zullen er in België twee miljoen zestigplussers méér zijn dan in 2010. Het aantal tachtigplussers zal dan verdrievoudigd zijn. Bij een ongewijzigd beleid zou dit 180.000 extra woon- en zorgplaatsen betekenen tegen 2050, verzorgd door 120.000 extra personeelsleden.*

Tegen 2020 voorziet het Decreet Grond- en Pandenbeleid om 43.000 extra sociale huurwoningen, 21.000 extra sociale koopwoningen en 1.000 extra sociale kavels in de markt te zetten.**

Indrukwekkende statistieken moeten aanleiding zijn tot indrukwekkende ambities. Het Team Vlaams Bouwmeester is bijzonder geïnteresseerd in de evolutie die zich binnen de zorgsector en de sociale huisvesting aftekent, omdat deze vraagstukken onvermijdelijk een verregaande impact zullen hebben op de ontwikkeling van de regionale en stedelijke omgeving en omdat ze aanleiding kunnen geven tot interessante typologische ontwikkelingen.

De werkelijkheid is overigens nog veel complexer dan hierboven geschetst. Zo speelt binnen de zorgsector niet louter het vraagstuk van de ouderenzorg, maar dient er ook een overkoepelende benadering te worden uitgewerkt die zorg als een maatschappelijke opportuniteit beschouwt, eerder dan een te lenigen nood. Het feit dat de zorgsector de hele levenscyclus overspant, van geboorte tot dood, maakt dit des te meer noodzakelijk. Urgenter kan een stedelijk programma amper zijn. Eenzelfde urgentie

Sanatorium Paimio, Finland (arch. Alvar Aalto, 1932)

dringt zich op binnen de sociale huisvesting. De gekende concepten zijn niet langer van deze tijd, bijbenen zal niet volstaan. Men moet inzetten op innovatie binnen de sector, concepten durven oprekken, buiten de platgetreden paden treden en nieuwe regels bedenken, regels die ruimtelijke vrijheid in de hand werken, eerder dan sociaal isolement.

[EEN]

Als eerste stap willen we met beide sectoren een breed ambitiedocument opstellen, gebaseerd op overleg en uitgaande van de huidige noden, maar met het oog op duidelijk vernieuwende concepten. Een tweede stap is om na grondig onderzoek zo snel mogelijk in te zetten op de realisatie van kwaliteitsvolle voorbeeldprojecten. Hierbij kunnen we de ervaring die het Team Vlaams Bouwmeester heeft opgedaan in recente inhaalbewegingen voor de mobiliteits- en infrastructuursector, de sportinfrastructuur en de scholenbouw te gelde maken. Een belangrijke noot hierbij is dat er actief geanticipeerd zal moeten worden op de niet te verwaarlozen impact van mogelijke initiatieven tot privatisering binnen beide sectoren.

Naast zorg en sociale huisvesting ziet het Team Vlaams Bouwmeester ook een niet onbelangrijk potentieel binnen de innovatie- en de milieusector. Het spreekt voor zich dat de eerder aangepane engagementen binnen andere sectoren onverminderd, en preciezer dan ooit zullen worden opgevolgd.

* cfr. Brieuc Van Damme et. al., *Het grijze goud*, Itinera Institute, Brussel, 2010

** Decreet van 27 maart 2009 betreffende het grond- en pandenbeleid, www.rwo.be

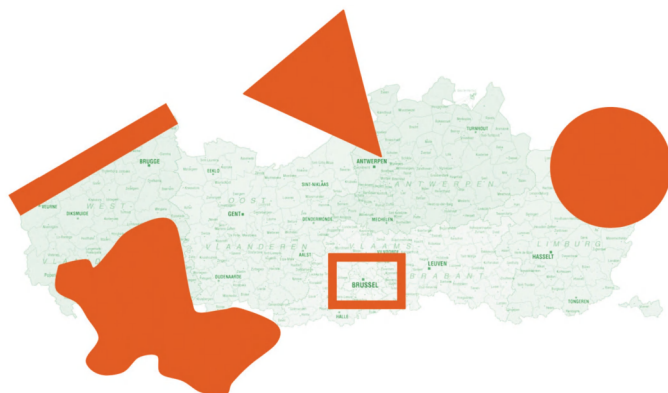
Paul-Armand Gette, *Le début du paysage – Col de la Furka*, 1991

ViA RUIMTE

Vlaanderen in Actie (ViA), het initiatief van de Vlaamse Regering om Vlaanderen tegen 2020 tot de top vijf van de regio's in Europa te laten behoren, is een ambitieus plan dat volwaardig inzet op innovatie, internationalisering, infrastructuur en levenskwaliteit. Al deze ambities staan of vallen echter met een degelijke ruimtelijke vertaling. Zo stelt het ViA PACT 2020 – het Nieuwe Toekomstpact voor Vlaanderen – dat 'de ruimtelijke kwaliteit in Vlaanderen zorgwekkend blijft, ondanks de welvarendheid van de regio'. Met het Team Vlaams Bouwmeester wensen we, samen met de experts en partners uit het veld, tijdens het komende mandaat te werken aan de ontwikkeling van ruimtelijke en architecturale scenario's voor Vlaanderen, kaderend binnen de internationale ambities van ViA.

We bevinden ons op een interessant scharniermoment binnen de architecturale en ruimtelijke ontwikkeling van Vlaanderen. Zo zijn er niet enkel de ambities van ViA: tegen het einde van 2013 moet er een opvolger klaarliggen voor het huidige Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen. Deze opvolger van het RSV zal moeten inzetten op duidelijke strategische en visionaire keuzes. Vanuit een wederzijdse interesse zal het Team Vlaams Bouwmeester met de Afdeling Ruimtelijke Planning, bevoegd voor de ontwikkeling van het nieuwe plan voor Vlaanderen, op een intense manier meewerken aan de ontwikkeling van strategische scenario's voor een soepel en siim 'masterplan Vlaanderen'.

Daarnaast willen we de komende jaren ook zelf een aantal speculatieve architecturale en ruimtelijke denkpijsten en initiatieven uitzetten. Aan de

Grensoverschrijdende regio's (niet-exhaustieve inventaris)

basis hiervan ligt de vraag wat de Vlaamse regio qua ruimtelijke en architecturale ontwikkeling kan betekenen binnen een Europese context. Een van de pistes betreft het onderzoek naar regio- of grensoverschrijdende gebieden. Dit zijn gebieden met een potentieel sterke uitstraling en internationale herkenbaarheid, vergelijkbaar met het model van het Trinationaal Eurodistrict Bazel. Mogelijk te onderzoeken entiteiten zijn onder meer de Eurometropool Rijsel-Kortrijk-Doornik, de Delta Antwerpen-Rotterdam, de Euregio Maas-Rijn, maar ook de rand rond Brussel en de kuststreek. Met dit onderzoek naar regio- of grensoverschrijdende gebieden wensen we de architecturale en ruimtelijke marges van Vlaanderen af te tasten, om los te kunnen komen van een krampachtige centrumgedachte, zoals die onder meer tot uitdrukking komt in het model van de Vlaamse Ruit.* De realiteit heeft ons immers al geleerd dat het centrum niet per se in het midden hoeft te liggen.

[TWEE]

Het onderzoek in het kader van ViA Ruimte zal gebeuren aan de hand van reële architecturale voorstellen en gebundeld worden in een beschouwende atlas.

* De Vlaamse Ruit behelst de verstedelijkte zone tussen Brussel, Gent, Antwerpen en Leuven, een van de dichtst bevolkte gebieden ter wereld. De Vlaamse Ruit werd als planingsmodel geïntroduceerd in het kader van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen.

Dominique Thirion, *Open venster* (Graaf de Ferrarisgebouw, Brussel), 2002

VARIATIES OP VASTGOED

Toen Bouwmeester b0b Van Reeth tussen 1999 en 2005 kantoor hield in het Graaf de Ferrarisgebouw – een door de Vlaamse overheid gehuurd generiek promotorengedouw in de Brusselse Noordwijk – omschreef hij het onomwonden als ‘een comateuze patiënt die ademhalingsmachines nodig heeft om levensvatbaar te zijn’. Er kon immers in heel het gebouw niet één raam worden opengezet, alles gebeurde via airconditioning. En dit terwijl gebouwen van een dergelijke omvang ook toen al perfect in staat konden zijn om zichzelf van energie te voorzien. Door zijn samenwerking met kunstenaar Dominique Thirion wist b0b Van Reeth uiteindelijk een niet mis te verstaan signaal de wereld in te sturen: zij maakte vier opengaande ramen in een hermetisch gesloten gordijngevel. Kunst als redding bij een grandioos falende ‘architectuur’?

Werk maken van een eigen strategisch vastgoedbeleid was voor de Vlaamse overheid een van de oorspronkelijke drijfveren om een Vlaamse Bouwmeester aan te stellen. Maar vooraleer men hier überhaupt over kan beginnen nadenken, moet er aan een aantal basisvoorwaarden worden voldaan. Zo is er een duidelijke nulmeting nodig van de gehuurde en aangekochte panden, gronden, infrastructuur en openbare ruimte. Die is momenteel in opmaak. Tegelijk is er een kernteam nodig met de juiste expertise om die nulmeting te interpreteren, en er de nodige krachtlijnen uit te distilleren. Dit team is recent samengesteld. Ten slotte is er parallel aan de interpretatie en extrapolatie van de nulmeting de politieke bereidheid nodig om strategische – en dus niet ad hoc – keuzes te maken aangaande

Gordon Matta-Clark, *View of Conical intersect in progress*, Parijs, 1975

een voorbeeldig vastgoedbeleid. De eigen vastgoedportefeuille moet bestaan van exemplarische projecten, die de toon zetten voor een maatschappelijke kwaliteitsstandaard. Niets minder, meer mag natuurlijk altijd.

Dat de huidige vastgoedportefeuille onmogelijk complex en omvangrijk is, maakt de taak er niet eenvoudiger op. Samen met het Departement Bestuurszaken, het Agentschap voor Facilitair Management, de Participatie Maatschappij Vlaanderen, Inspectie Financiën en het Team Vlaams Bouwmeester (samen het Vastgoedteam) werd daarom door minister Geert Bourgeois beslist om allereerst de ambtenarenhuisvesting als een case study voor het gehele vastgoedbeleid onder de loep te nemen. Zelf willen we aan ons engagement binnen het Vastgoedteam de duidelijke ambitie koppelen om snel werk te maken van gerealiseerde voorbeeldprojecten. Die projecten moeten ondubbelzinnig inzetten op een slimme werkomgeving met aandacht voor verblijfskwaliteit, stedelijke synergie, architecturale uitstraling, programmatische complexiteit, energetische intelligentie, innoverende investeringstechnieken... kortom, het moeten visionaire voorbeeldprojecten worden, een overheid waardig.

Dat de overheid in deze een voorbeeldfunctie dient op te nemen, staat buiten kijf. Het vastgoedbeleid kan immers een wezenlijke impact hebben op de kwaliteit van de collectieve ruimte. En dit kan natuurlijk enkel indien dat beleid vanuit een langetermijnvisie wordt ontwikkeld, een visie die over de begrotings- en bestuurstermijnen heen wil kijken.

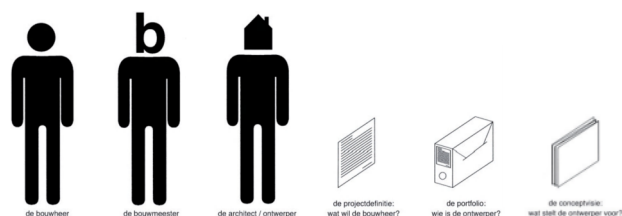
Cristina Iglesias i.s.m. Robbrecht en Daem architecten, *Diepe Fontein*
(Leopold De Waelplaats, Antwerpen), 2006

kunnen worden omgegooid en verwachtingspatronen binnenstebuiten gekeerd. Kunst – sommigen spreken zelfs van geïntegreerde kunst – wordt te vaak veel te laat en te passief in het (bouw)proces ingeschakeld, wat het misverstand kan voeden dat kunst louter een verfraaiing zou zijn van de leef- of werkomgeving: een decorstuk, iets voor achteraf.

De kunstcel binnen het Team Vlaams Bouwmeester blijft zich richten op kunstopdrachten waarvan het maatschappelijk belang gemaximaliseerd wordt door de autonomie van de kunst(enaar) te bewaken. Het voorbije decennium werden zo ruim 200 publieke artistieke projecten geïnitieerd en/of begeleid. Het gros hiervan viel onder de wettelijk bepaalde 'procentregel', die ongeveer 1% van het bouwbudget toekent aan een publiek kunstwerk. Kunst laat zich echter moeilijk in percentages vatten. Jaren van activiteit op het terrein hebben aangetoond dat er niet alleen bij opdrachtgevers die verplicht zijn het decreet toe te passen, maar bij al diegenen die verantwoordelijk zijn voor de inrichting van de publieke ruimte, een enorme behoefte bestaat aan expertise en professionele ondersteuning bij het samenwerken met beeldende kunstenaars. Om aan deze behoefte te kunnen voldoen, willen we kunstopdrachten stimuleren voor sectoren die er momenteel onvoldoende aandacht voor hebben. Verder wensen we actief mee te werken aan de ontwikkeling van een algemeen 'kunstopdrachtenbeleid' en de daarbij horende instrumenten (informatieverstrekking, aanbieden van modelprocedures, rekruteren van professionele deskundigen...), willen we interessante voorbeelden van kunst in de publieke en semipublieke ruimte genereren, al of niet verbonden met de uitvoering van het decreet – de kunstcel moet in dit licht ook kunnen fungeren als initiator van projecten – en het lokaal en internationaal debat rond kunst stimuleren, onder meer door het initiëren van onderzoeksprojecten in zowel lokale als internationale context.

INSTRUMENTARIUM

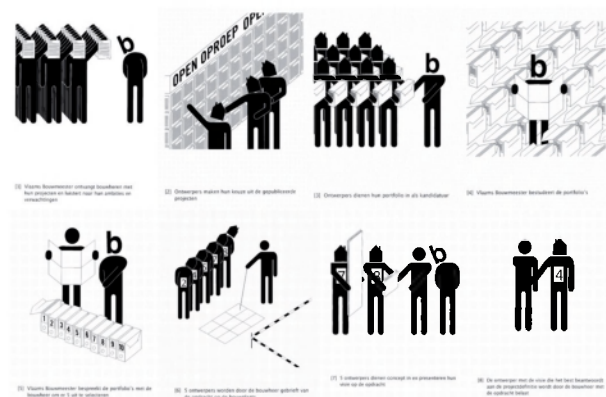
Het Team Vlaams Bouwmeester is zo performant als het instrumentarium dat wordt gehanteerd. Dit laatste moet dan ook constant verfijnd en vernieuwd worden. Vandaag beschikt het Team over een beperkt maar zeer krachtig instrumentarium. De meest in het oog springende procedures zijn, naast onze adviesverlening: de Open Oproep, de Prijs Bouwmeester en de Meesterproef voor jonge ontwerpers. Tien jaar proefdraaien heeft ons een goede kennis verschaft van wat effectief werkt en waar verder kan worden aangescherpt. In diezelfde tien jaar is echter ook het profiel van de overheid als publieke bouwheer danig veranderd. Door steeds minder zelf te bouwen en alsmat vaker een beroep te doen op de private sector voor het realiseren van maatschappelijke ambities, dringt een aangepaste attitude zich op, ook bij het Team Vlaams Bouwmeester. Enkele voorzetten:

De Open Oproep in acht stappen (legende)

Open Oproep

De Open Oproep is een beproefde en geapprecieerde methode waarmee publieke bouwheren op een snelle en intelligente wijze hun maatschappelijke visie kunnen omzetten in een bouwproject met een internationale kwaliteitsstandaard. De laatste jaren is de Open Oproep echter van een lichte en open formule, waarbij ontwerpers naar een visie werd gevraagd, te zeer verworden tot een reguliere, op zichzelf gerichte prijsvraag, waarbij men uitgewerkte voorontwerpen verwacht of krijgt. De Open Oproep moet dan ook in ere worden hersteld als een lichte en slagvaardige onderhandelingsprocedure voor ontwerpers met een visie. Dit betekent dat we beter zullen

De Open Oproep in acht stappen (actie)

kiezen en duidelijker zullen nagaan welke publieke projecten baat hebben bij de procedure. De Open Oproep is immers geen bodeloos vat waarin elke vraag of inhaaloperatie zomaar past. Bouwheren moeten nauwgezet worden gescreend op hun ambities en mogelijkheden, net zoals de verwachtingen preciezer moeten worden omschreven – conform de maat van de vergoeding – om zowel bouwheren als ontwerpers voorspelbare desillusies te besparen. Bouwheren willen we duidelijk aanraden om een projectregisseur aan te stellen, een erkende expert die het project opvolgt van A tot Z, van de projectdefinitie tot de oplevering. Naast de verdere digitalisering van de Open Oproep willen we ten slotte ook werk maken van een 'European franchise'. Diverse Europese landen zijn geïnteresseerd om de Open Oproep procedure in al of niet gewijzigde vorm over te nemen: een opportuniteit voor een reëel Europees netwerk van internationale bouwcultuur.

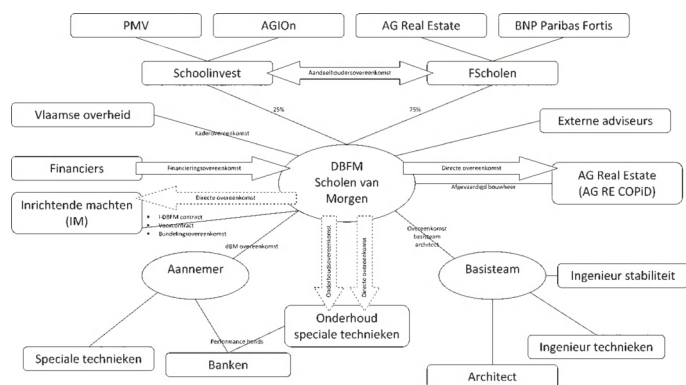
[VIJF]

Meesterproef voor jonge ontwerpers

De Meesterproef zal van een tweemaal event doorgroeiën tot een jaarlijkse opportuniteit voor studenten architectuur en stedenbouw en jonge kunstenaars. Hierbij zal er voornamelijk gefocust worden op het intelligent ontwerpen van beperkte projectvragen die bijvoorbeeld door hun beperkte schaal niet door de Open Oproep formule kunnen worden opgepikt. De jaarlijkse Meesterproef zal logischerwijze met de helft minder deelnemers plaatsvinden, wat een meer geconcentreerde begeleiding en een grotere kans op daadwerkelijke realisatie in de hand moet werken. Door de Meesterproef vaker en gericht te laten plaatsvinden, willen we de scholen, academies en universiteiten nog verder aanmoedigen en uitdagen om te durven excelleren.

PPS Beurs (werktitel)

De Open Oproep is te licht om projecten van publiek-private samenwerking (PPS) terdege te ondersteunen. Het lijkt ons dan ook opportuun om

PPS-structuur in de scholenbouw 2009-

een volledig afgesplitste en juridisch autonome formule in de markt te zetten: de PPS Beurs. Het concept hiervoor zal de komende maanden verder worden ontwikkeld.

Ter voorbereiding wensen we toch even stil te staan bij het ongebreidelde gebruik van PPS-structuren. Het laten bouwen van overheidsinfrastructuur en gemeenschapsvoorzieningen door private instellingen is niet zomaar een onschuldige tendens. De commercieel interessantste private partner krijgt hier immers ruime inspraak in de toekomst van onze steden, onze infrastructuur, onze scholen, onze woningen, onze gezondheidszorg... Dit hoeft niet tot een fiasco te leiden, op voorwaarde dat de private en publieke actoren streven naar de realisatie van een gemeenschappelijk project en daarbij dezelfde maatschappelijke waarden vooropstellen. In de realiteit is dit echter zelden of nooit het geval. Wat een prangende nood is voor de ene, is vaak een louter commerciële opportuniteit voor de andere. Meer nog, terwijl het in klassieke procedures reeds moeilijk is om een kwaliteitsstandaard te verdedigen, wordt dit bij PPS-structuren onder de huidige voorwaarden schier onmogelijk, tenzij we ons team permanent versterken met een aantal briljante juristen.

Bij het aantreden van de eerste Bouwmeester zo'n tien jaar geleden was PPS slechts onderhuids aanwezig – een uitzondering – terwijl het vandaag de regel neigt te worden. In het Vlaams regeerakkoord wordt nochtans duidelijk gesteld dat PPS enkel gebruikt kan worden waar het aantoonbaar een meerwaarde oplevert. In de praktijk merkt men dat PPS te vaak als wondermiddel naar voren wordt geschoven, zonder dat iemand eigenlijk helemaal door heeft hoe dit wondermiddel nu effectief werkt. PPS mag onder geen enkel beding synoniem worden van een creatieve debudgetteringsstrategie op korte termijn.

De formule DBFM(O) (Design Build Finance Maintain and Operate), waarbij een private partner gedurende 25 jaar of meer instaat voor het bouwen en onderhouden van publiek patrimonium, verdient bijzondere aandacht. Dit concept is zo jong dat vandaag nog geen enkel project in Vlaanderen aan de overheid werd overgedragen. Men kan dus onmogelijk

Promotie

nu reeds de daadwerkelijke meerwaarde qua culturele én financiële duurzaamheid inschatten. Wanneer de hoofddoelstelling van een PPS – een winwinevenwicht tussen prijs en kwaliteit – in de praktijk haast permanent zoek is, lijkt het ons niet onverstandig om even terug te schakelen, afstand te nemen, en te bekijken wat nu de werkelijke meerwaarde kan zijn, om vervolgens volwaardig te gaan voor échte SAMENwerkingsvormen op basis van duidelijke en eenvoudige afspraken.

Vandaag zijn de instrumenten van het Team Vlaams Bouwmeester totaal onaangepast om een kwaliteitswaarborg binnen PPS te kunnen garanderen. Er zijn natuurlijk mogelijke deeloplossingen, zoals bijvoorbeeld de markt niet maximaal uitspelen door de tender- en BAFO (Best and Final Offer) fase te vorken of de score voor architecturale kwaliteit en culturele duurzaamheid tot minimum 50% te verhogen (en dit dan ook door een competente beoordelingscommissie te laten vaststellen), maar er is meer nodig dan enkele goede deeloplossingen om tot een degelijke totaalaanpak te komen.

Als Team Vlaams Bouwmeester wensen we ons bij deze te engageren om mee te helpen zoeken naar oplossingen voor deze onduidelijkheid, omdat we wel degelijk geloven dat PPS maatschappelijk relevante projecten kan opleveren, mits de juiste uitgangspunten door alle partijen geëerbiedigd worden.

Prijs Bouwmeester

Naast de overtuigende resultaten van de Open Oproep, de Meesterproef voor jonge ontwerpers en de PPS Beurs kunnen exemplarische projecten van publiek opdrachtgeverschap in aanmerking komen voor de Prijs Bouwmeester. Deze zal voortaan jaarlijks worden uitgereikt in plaats van tweejaarlijks, met wisselende categorieën per jaargang. Dit moet de overheid in staat stellen om haar inspanningen voor kwaliteitsvolle architectuur meer gericht onder de publieke aandacht te brengen. Bovendien zullen er allianties worden aangegaan met de media om de Prijs Bouwmeester via dagbladen, internet en televisie wereldkundig te maken.

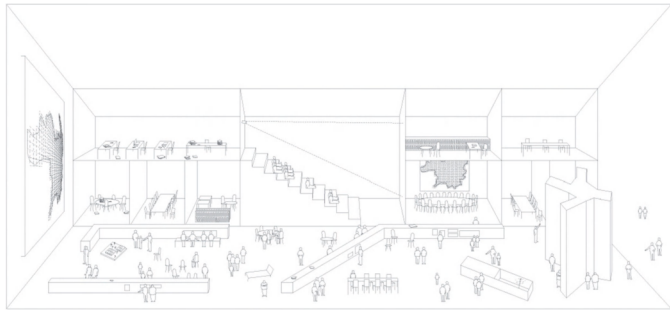
DE ZICHTBARE BOUWMEESTER

De beslissing van de Vlaamse overheid om een Bouwmeester aan te stellen als kwaliteitsbewaker van haar eigen vastgoedoperaties en als adviseur bij de ontwikkeling van een architecturale en ruimtelijke visie, kent zowel een maatschappelijke als een symbolische dimensie. De Bouwmeester bekleedt noodzakelijkerwijze een publiek mandaat. Om het publiek project van het Team Vlaams Bouwmeester maximaal uit te dragen, schuiven we volgende projecten naar voren:

Atelier Bouwmeester

Toen b0b Van Reeth en nadien Marcel Smets aantraden als Bouwmeester, kregen ze een plaats toegewezen in een van de vele administratieve gebouwen in de Brusselse Noordwijk – een keuze die veeleer was ingegeven door praktische overwegingen, dan gedefinieerd vanuit een weldoordachte architecturale of stedelijke visie. De werkplek van de Bouwmeester zou bij uitstek als exponent kunnen gelden van hoe de Vlaamse overheid de huisvesting van haar werknemers wenst aan te pakken, maar vandaag is dit allerminst het geval. Van op onze eerste verdieping kijken we naar de stad, zonder er actief deel van uit te maken. We zijn blind aanwezig in een (hoofd)stad.

In afwachting van het nieuw te implementeren vastgoedbeleid, lijkt het ons opportuun om nu reeds op zoek te gaan naar een (tijdelijke) locatie die het functioneren van het Team Vlaams Bouwmeester zichtbaar maakt

Atelier Bouwmeester

Sanatorium Joseph Lemaire, Tombeek (arch. Maxime Brunfaut, 1937)

in de stad. Onze werking heeft immers geen kantoorruimte pur sang nodig, maar eerder een atelieromgeving, een no-nonsenseplek waar het nadenken over architectuur en bouwcultuur daadwerkelijk wordt getest en getoond, en dit aan de hand van kleinschalige inhouse activiteiten zoals workshops, seminars, jury's, galeriepresentaties en lezingen... opgezet in synergie met partners als het Vlaams Architectuurinstituut (VAi), het Team Stedenbeleid en de betrokken administraties. Het Atelier Bouwmeester is op te vatten als een 'open huis in de stad', zoveel meer dan de loutere huisvesting van het Team Vlaams Bouwmeester. Niets is immers zo cultureel duurzaam als het op een intelligente en actieve manier deel uitmaken van het stedelijk weefsel. Het Atelier Bouwmeester kan zo de plek worden waar de Vlaamse overheid zich bewust openstelt voor het ruimtelijk debat, waar de reeds geleverde inspanningen publiek worden gemaakt, waar in samenwerking met experts nieuwe toekomstvisies worden ontwikkeld, getest en uitgedragen.

[ZES]

Opinie

Een van de belangrijkste taken van de Bouwmeester, naast het adviseren van de Vlaamse overheid en de lokale overheden, is het voeren van de publieke en politieke opinie omtrent architectuur en ruimtelijke kwaliteit. Het Team Vlaams Bouwmeester zal nog meer dan voorheen een actieve rol opnemen in het maatschappelijk debat. De Bouwmeester zal gevraagd en ongevraagd zijn licht laten schijnen op urgente dossiers, met duidelijk onderbouwde en objectieve argumenten. Het communicatie- en publicatiebeleid van de Bouwmeester zal erop gericht zijn actuele thema's aan te snijden, uit te diepen en waar nodig, duidelijk op de agenda te plaatsen.

BWMSTR label

[ZES]

Het Team Vlaams Bouwmeester telt een twintigtal medewerkers. Een behoorlijk aantal, maar onvoldoende indien we alles zelf willen doen. We zien echter dat heel wat instanties in hun zoektocht naar een kwaliteitsvolle bouwcultuur, graag bepaalde procedures of instrumenten van de Bouwmeester willen overnemen. Dit is aan te moedigen, maar het mag niet lichtzinnig gebeuren. Onze procedures staan of vallen immers met de juiste implementatie ervan. De interesse heeft ons wel aan het denken gezet.

Vandaar onze ambitie om in navolging van bijvoorbeeld een ISO certificering, een Red Dot Design Award of een Bib Gourmand, te komen tot een eigen kwaliteitslabel. Met het BWMSTR label kunnen we lokale, regionale en internationale instanties ondersteunen die daadwerkelijk wensen in te zetten op een bewuste en intelligente bouwcultuur. Het BWMSTR label moet een erkenning worden, een kwaliteitslabel voor publieke bouwheren, voor correcte procedures, voor geïnspireerde lokale wedstrijden, voor ambitieuze grensoverschrijdende initiatieven, misschien zelfs voor slimme PPS-formules of dito private ontwikkeling. Kortom, het BWMSTR label moet de beloning en de aanmoediging worden voor een geslaagd publiek opdrachtgeverschap. Een label dat het werk van het Team Vlaams Bouwmeester voorbij onze eigen grenzen en beperkingen kan tillen.

Five minute concept model (for a house somewhere in Europe.) (arch. 51N+E, 2008-2012)

Bouwmeesterraad

Om te vermijden dat we gaandeweg in onze eigen gedachten of ambities zouden verdwalen, zullen de visies, acties en doelstellingen van het Team Vlaams Bouwmeester zowel inhoudelijk als operationeel geregeld onderworpen worden aan de externe blik van een groep experts. Deze zorgvuldig samengestelde Bouwmeesterraad zal alle beleidsdomeinen en maatschappelijke disciplines bestrijken, zowel lokaal, regionaal als internationaal, die relevant zijn voor de werking van het Team Vlaams Bouwmeester. De experts die erin zetelen, zal worden gevraagd om wars van dogma's te reflecteren over wat ons allen bezighoudt, namelijk de ontwikkeling van een intelligente, genereuze en toekomstgerichte bouwcultuur.

'De Bouwmeester zou op bepaalde momenten een project moeten kunnen opeisen, nu is dat niet zo, de bouwheren werken op basis van vrijwilligheid. Er zijn belangrijke projecten die ontsnappen aan de maatschappelijke discussie. Ik vraag me af waarom kwaliteit bij sommige projecten geen rol hoeft te spelen.' (bOb Van Reeth, Een Bouwmeester bouwt niet, Brussel, 2005)

Fotografie

p. 3 – Luc Deleu & T.O.P. office, *Wereldreizen Madrid-Weber-Madrid in 80 dagen*, 1993. Plakkaatverf en collage op wereldkaart Kümmerley Frey (van der Grinten projectie). Foto Wim Riemens + courtesy T.O.P. office. © SABAM Belgium 2011 • p. 6 – vlnr Peter Swinnen, b0b Van Reeth en Marcel Smets, degagement Henry Le Breuf zaal, Paleis voor Schone Kunsten Brussel, 3 december 2010. Foto Maarten Vanden Abeele • p. 8 – Giambattista Piranesi, *Ichnographiam Campi Martii antiquae urbis*, maximo (fragment), 1762. Uit Giambattista Piranesi, *Il Campo Marzio dell'Antica Roma*. Druk: onbekend. 1e druk: Rome, 1762. Collectie Universiteit Gent • p. 10 – Bruce Nauman, *Use Me*, 1988. Ets, 39,3 x 45,7 cm. Privécollectie België. © SABAM Belgium 2011 • p. 14 – Anri Sala, *No Barragán No Cry*, 2002. Kleurenfoto 63 x 78 cm. Courtesy: Galerie Chantal Crousel, Paris; Hauser & Wirth Zürich / London • p. 16 – De zuilengalerij van het Jubelpark, Brussel (toestand eind 19de eeuw). Collectie Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Tervuren: Charles Girault archief, 1904, HP.1968.10.7-1 • p. 18 – Welterbe Zollverein, Ruhr (IBA). © OMA • p. 20 – Shibam, Wadi Hadhramaut, Jemen. Foto *a+u* 446, 2007 • p. 22 – Sanatorium Paimio, Finland (arch. Alvar Aalto, 1932). Foto Gustaf Welin, Alvar Aalto Museum • p. 24 – Paul-Armand Gette, *Le début du paysage - Col de la Furka*, 1991. Foto Huang Qj, 2004. Courtesy Galerie Annie Gentils, Antwerpen. © SABAM Belgium 2011 • p. 26 – Grens-overschrijdende regio's (niet-exhaustieve inventaris). Conceptschets Team Vlaams Bouwmeester • p. 28 – Dominique Thirion, *Open venster* (Graaf de Ferrarisgebouw, Brussel), 2002. Foto Michel Loriaux (fragment) • p. 30 – Gordon Matta-Clark, *View of Conical intersect in progress*, Paris, 1975. Courtesy The Estate of Gordon Matta-Clark and David Zwirner, New York. © SABAM Belgium 2011 • p. 34 – Cristina Iglesias in samenwerking met Robbrecht en Daem architecten, *Diepe Fontein* (Leopold De Waelplaats, Avntwerpen), 2006. Foto Kristien Daem • pp. 36 en 38 – Strip van Thomas Lommée uit *Open Oproep. Selectieprocedure voor ontwerpers van publieke bouwopdrachten*, Vlaams Bouwmeester, Brussel, 2005 • p. 44 – *Atelier Bouwmeester*. Image courtesy Peter Swinnen • p. 46 – Sanatorium Joseph Lemaire, Tombeek (arch. Maxime Brunfaut, 1937). Foto Nicolas Demars • p. 50 – *Free minute concept model (for a house somewhere in Europe)* (arch. 51N4E, 2008-2012). Image courtesy Peter Swinnen.

Colofon

Zeven memo's voor een verlichte bouwcultuur is een uitgave van het Team Vlaams Bouwmeester, werd gezet uit de Ehrhardt en gedrukt op Munken Lynx door Drukkerij Die Keure in Brugge.

Tekst: Peter Swinnen i.s.m. Stefan Devoldere

Beeldredactie: Peter Swinnen

Productie en eindredactie: Catherine Robberechts

Vormgeving: Filiep Tacq

Team Vlaams Bouwmeester:

Peter Swinnen Vlaams Bouwmeester

Stefan Devoldere Adjunct Vlaams Bouwmeester

Tania Hertveld Bestuurscoördinator

Annelies Augustyns, Ann Catteeuw, Pieter Degrendele, Mario Deputter, Christa Dewachter, Katrien Laenen, Karen Landuydt, Kathleen Machtelinckx, Anne Malliet, Ria Pacquee, Catherine Robberechts, Sofie Troch, Annelies Van der Donckt, Ronald Van de Sompel, Kathelijnn Vanhaute, Tony Van Nuffelen, Sara Vermeulen, Anke Vos.

www.vlaamsbouwmeester.be

VU Peter Swinnen, Vlaams Bouwmeester, Boudewijnlaan 30, 1000 Brussel

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd of openbaar gemaakt, door druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever. Wij hebben ernaar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake copyright toe te passen, maar konden niet altijd met zekerheid de oorsprong van de documenten achterhalen. Wie denkt nog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich tot de uitgever te wenden.

D/2010/3241/458

ISBN: 978-90 403-0308-1

NUR: 648

In deze ambitienota zet Peter Swinnen als derde Vlaams Bouwmeester de lijnen uit voor zijn mandaat 2010-2015. Hij bouwt daarbij voort op de fundamenteën van een eerste decennium Bouwmeesterschap in Vlaanderen, maar kijkt ook bewust verder. De uitdagingen voor de komende jaren zijn legio: het ontwikkelen van een aangepast instrumentarium voor publiek opdrachtgeverschap binnen PPS procedures, urgente innovaties in de zorg- en huisvestingssector, het scheppen van een Europees ruimtelijk kader voor Vlaanderen, de lancering van een BMWSTR kwaliteitslabel, het stimuleren en uitdagen van het kunstopdrachtenbeleid. In zeven hoofdstukken wordt een ambitieus architectuur- en ruimtebeleid voorgesteld, een beleid dat wenst in te zetten op de realisatie van krachtige voorbeeldprojecten en over grenzen heen durft te kijken. Lees deze nota als een open oproep tot het bundelen van krachten en inzichten, opdat een genereuze bouwcultuur zich blijvend zou kunnen ontwikkelen.